

Kuidas teha sõnu? II

Helika Mäekivi

Sõnase ekspertide komisjoni liige,
keeletoimetaja ja -koolitaja

Eelmises Oma Keele numbris olid Sõnase uudissõnade korje valguses käsitluse all erisugused sõnaloomeviisid. Jõudsime selleni, et kui sõnaotsija on senise sõnavara hulgas ringi vaadanud ja veendunud, et uut sõna on keelde vaja, võib ta teha valiku liitmise, lühendamise, tuletamise, tähenduse laiendamise või tehissõna väljamõtlemise vahel. Selles numbris vaatleme lähemalt veel mõnda sõnade tegemise võimalust.

Tõlgime

Uusi sõnu saab keelde tuua teisest keelest laenates. Üks viis selleks on luua tõlkelaen, mille puhul tõlgitakse lähtekeelend sõna-sõnalt ära. Sõnaseks olid hästi õnnestunud *business intelligence*'i vaste **äriaru**, mis on lühike ja selge, samuti *multidisciplinary* vaste **mitmevaldkondne**. Tõlkelaen on ka Bluetoothi vaste **sinihamm**.

Sõna saab ka sisuliselt tõlkida. Seesama Bluetooth sai tõlkeks vaste **kohtlevi**, huvitavad olid **ekraaniäng** 'Zoom fatigue', mis väljendab eri suhtluskanalite kasutamisest tekkinud ahastust või väsimust, ja **kustumus** 'burnout', mille taga on läbipõlemise järel saabuv seisund. Sisu edasiandmise kõrval järgiti ka lähtekeele hääldust: näiteks *afterparty* 'järelpidu' oli tõlgitud **ahterpeoks**.

Kolmas võimalus on teha otselaene, mille puhul proovitakse võõrale sõnale enda keele mekk juurde anda näiteks mõne liite abil. Nimekirjas oli noorte hulgas juba mõnda aega väga levinud hangumist väljendav **läägama** 'lag', samuti **ländima** 'maanduma'. Osa sõnu oli häälduspärasstatud ka ilma liiteta, näiteks **tääb** 'sakk', aga ka üsna hägune **featuur** 'feature'.

Tõlkimisel peab tajuma nii lähte- kui ka sihtkeele ruumi. Tõlke- laenud võivad siin teha karuteene. Internaatkooli tähistava väljendi

boarding school tõlkimine **pardakooliks** on näide sellest, kuidas otsetõlge ei toimi.

Laenamine on otstarbekas siis, kui mõnest sõnast tuntakse puudust või olemasolev keelend on kohmakas, võõras või ebamugav. Kui keeles on juba omased ja selged sõnad olemas, ei pruugi uued laened käibele tulla. Näiteks on lühikese ja suupärase *äpi* asemele pakutud tuletise **rakend** elujõud üsna küsitav.

Teeme võõra omaks

Võõrsõna on sageli läbipaistmatu ega seleta iseennast. Seepärast on loomulik, kui selle kõrvale või asemele mõeldakse välja omasõna. Ka seda võimalust olid Sõnausel osalejad kasutanud. Näiteks leiti, et praegu moodne *agiilne arendus* võiks olla **välendus**, *beebimonitori* asemel oleks suupärasem **põnnikaamera**, *automatiseerima* asemel võiks olla **isestama**, *inkubaatori* asemel tuletis **hauendi**, *friikartuli* asemel **kartulikõrsik**, *aktiivsusmonitori* asemel **tegelusseirik**, *intellektuaalomandi* asemel **mõttevara**, *pakiautomaadi* asemel **pakikapp**, *garaaži* asemel **autola**, *visualiseerima* ('render') asemel **piltima**.

Vastupidine toiming – omasõna muutmine võõrsõnaks – on aga kaheldav. Kui keeles on juba omasõna, mis on tähenduselt selge ja harjumuspärane, siis ei vaja ta ilmselt võõrsõnalist paarilist ega asemikku. Nii näiteks tekitab küsimusi, miks asendada *arvutihiir* mugandiga **klikker**, *märkeruut* sõnaga **klikiruut**, *kassiliiv* sõnaga **šliiv**, *kalatükeldamine* sõnaga **štrekkima**, *taaskasutamine* sõnaga **rejuus**, *kaugjuhitav* sõnaga **dismertne**, *vestlemine* ('chat') sõnaga **diutsuma** või **gerima** või *voogedastus* sõnaga **filksima**.

Teeme segase selgeks

Üks hea sõna loomise tingimusi on selgus. Eriti õnnestunud on sõnad, mis on selged ka ilma mõistet teadmata. Võistlusloendis olid päris tabavad sõnad **taakvara** 'aegunud, ent olulised tarkvarakomponendid', **töövirn** 'backlog', **klõpsulõks** 'klõpsusööt' ('clickbait'), **huugpostitus** 'viraalne postitus', **lendraal** 'droom', **lantlause** 'külgelöömiseks mõeldud avalause' ('pick-up line'), **piiskturundus** 'sihitud turundustegevus', st reklaami tilgutamine piiskhaaval, **taibutalgud** 'häkaton', **digivaba** inimese kohta, kellel ei ole ühtegi digivahendit, ja võtteplatsil toimuva eest vastutav **võttejuht** režissööri esimese assistendi asemel.

Selgust võib suurendada ka mõne pika ja lohiseva sõna asendamine lühema ja suupärasemaga. Näiteks torkas silma soovitus asendada *dokumendihaldussüsteem* sõnaga **pabrik**. Ka ekraani- või privaatsusfilter, mis takistab kuvatava nägemist kõrvalt ja taamalt, sai huvitava vaste **uduplast**.

Oli ka vastupidiseid juhtumeid, kui selge ja arusaadava sõna asemele oli pakutud midagi, millega oli raske samastuda. Nime Facebook vasteks pakutud **feisb** on igapidi võõras ega lase ka aimata, mil viisil seda käänata.

Kaalume vajadust

Ehkki variatiivsus keeles on loomulik, võib sõna jääda kasutusele võtmata ka ainuüksi seepärast, et seda ei ole otseselt vaja, sest olemasolevad sõnad on suupärased ja juurdunud. Mida näiteks teha ämbri ja pange ristamisel saadud sõnaga **panger**? Kas sõna ülehomme asemel pakutud **pärasthomme** ja hobuse asemel soovitatud **hirnak** oleks millegipärast tarvilik? *Digivaramut* asendavad **nutiait** ja **digiteek** on huvitavad, aga kas vajalikud? Otstarbekas ei ole ilmselt ka *suurandmete* väljavahetamine **üliandmetega**. Ammu kohanenud arvuti asemel soovitati kasutusele võtta sõna **aruk**. Selle põhjendus oli selge: arvutiga tehakse palju arukat tööd, aga peaaegu enam ei arvutata. Sel juhul oleks meil liitsõnad **pihuaruk**, **sülearuk**, **lauaaruk**, **tahvelaruk** jne. Ilmselt aga ei näegi keelekasutaja juurdunud sõna *arvuti* tagant enam selle algset otstarvet ja tarvidus uut sõna luua puudub.

Jälgime süsteemi

Ühel kevadisel terminikoosolekul ütles Tallinna ülikooli haridustehnoloogia vanemteadur Mart Laanpere, et sõnu tuleb keelde tuues maigutada. Teisisõnu tuleb sõna keelesüsteemi paigutamiseks seda proovida mitmesugustes lausetes ja väljendites, jaatuses ja eituses, nimisõna, omadussõna ja tegusõnana, liit- ja ühendsõnana, tuletisena, koos anto- ja sünonüümidega ja muudki moodi. Kui sõna kogu selle maigutamise järel endiselt kõlbab, siis on ta üks hea sõna.

Süsteemi püüdsid luua ka sõnauslased. Näiteks pakuti välja, et *droon* võiks olla **isel**; kui ta liigub maa peal, siis **misel**, kui vee peal, siis **visel**, ja kui lendab, siis **lisel**. Autor pole aga andnud juhiseid, kuidas seda sõna käänata ja mis sõna kasutada näiteks siis, kui droon lendab korraka nii vee kui ka maa kohal. Teises *drooni* vastes **linnuk** tekitas kahtlust pakuja

soov käännata seda *linnuka* : *linnukat*. Kuna selle sõna loomisel on nutikalt eeskjuju võetud sõnadest *lind* ja *lennuk*, siis võiks see ka käänamise poolest moodustada paari sõnaga *lennuk*, st käänduda kujul *linnuki* : *linnukit*.

Terve sõnapesa oli välja mõelnud osaleja, kelle arvates buss võiks olla **oo**, sest selle tähekuju vihjab kahele rattale ja kõla annab tunde takistamatust voost. Bussijuht võiks olla **oov**, mille *v*-täht juhib helivoo õigesse suunda, nagu seda teeb ka juht. Bussipeatust tähistava keelendi **oop** lõpus olev *p*-täht lõpetaks sõna sama kindlalt, nagu lõpeb bussisõit. **Oos** oleks selles süsteemis bussireisija ja *s*-täht väljendaks rahulikult vooga kaasa minejat ja kaasreisijaga arvestajat. Bussiekskursioon oleks aga **oore**, kus *re*-liide viitaks sisukale ja senist maailmapilti raputavale kogemusele. Osaleja oli kõik sõnad ka korralikult läbi maigutanud ning lisanud kolm esimest käänet ja näitelauseid. Valminud oli terviklik süsteem. Nüüd jääb vaid oodata, kas see ka kasutusele võetakse.

Mõnda sõna ei olnud siiski põhjalikult läbi maigutatud. *Digi*allkirja asemel pakutud sõnaga **dik** on süsteemist kõrvale kaldutud: peale sõnaalgulise võõra *d* on ununenud, et eesti keeles ei ole ühesilbilisi, üht täishäälikut sisaldavaid ja ühe sulghäälikuga lõppevaid omasõnu. Samuti on sõna **nokklema** 'ennastunustavalt nutiseadet kasutama' moodustamisel eiratud reeglit, et kaashäälikuühendis kirjutatakse iga kaashäälik ühe tähega. Kopeerimise-kleepimise tulemusena välja pakutud **lohisemisjälje** juures tekkis aga küsimus, kuidas seda lauses pruukida ja mis sõnadega see kokku käib: *tõmba* või *tee lohisemisjälje*?

Loome mängu ilu ja nalja pärast

Keeleloomes on väga tähtsal kohal sõna kenadus, omapära ja mängulisus. Sõnauseski oli osalejate mänguhimu suur. Näiteks tundus häälikuliselt armas *otsetee* 'shortcut' vasteks pakutud **siuhvilks** või *kopeerimise-kleepimise* asemik **liplap**, samuti keelend **titimiti**, mida soovitati kasutada siis, kui kõik on hästi. Hääldusega oli mängitud ka sõnades **äppsepp** 'rakenduste looja' ja **päärähnima** 'muusika nautimise ajal pead üles-alla liigutama'. Rahva lemmikuks sai **digitigedik** ja ilmselt samuti mitte niivõrd sisu, kuivõrd vahva häälduse pärast.

Oli arvukalt osalejaid, kelle katsetusjulgus, loomingulisus ja vimkalembus avaldasid muljet. Muige töid suule sõna *backlog* eestindused **tuduladu** ja **homsevarn**, wifi asemele pakutud **õhuühe**, 3D-printerit

väljendavad *kujundheitur* ja *kujundpoegur*, *plastisepp* ja *tahktriikkal*, digiboksi tähendust kandev *kuvakratt*. *GPS-seadme* asendusvariandiks käidi välja *geonäpp*, *häkatoni* asemel nähti sõnu *digimürgel* ja *itikülv* ning *vabakäeseadme* vasteks soovitati *kõrvaharki*.

Peale seadmete jäid humoorikate võistlussõnade loendist silma mitmesugused tegijad ja tegevust väljendavad sõnad. E-kooli õppuri olemust anti edasi sõnaga *raaliragistaja*, oma teadmistega eputav õpetaja sai *õputaja* tiitli, suunamudijat nimetati *netikeksikuks* ja sotsiaalmeedias olevat head sõpra kahemõtteliselt *sotsiaalmeedikuks*. *Kaameldama* tähendas seda, kui poest minnakse suurte kottidega koju, *õunlema* väljendas ajaveetmist mõnes Apple'i tootes, nt Macis, iPhone'is või iPadis, *verbaalne perutus* aga sõnade mõtlematut ja emotsionaalset loopimist. Nimisõnaga *õpivalu* anti edasi tunnet, mis tekib, kui kaugõppes olles mitte midagi pähe ei jää ja tuhkagi aru ei saa.

Eeskujuga võeti ka teistest sõnadest, näiteks *häkatoni* asemele pakuti *koodiprõmmu*, milles võib aimata sarnasust juba tuntud *luuleprõmmuga*. *Märkeruudu* asemel esitatud *pesakasti* põhjendati sellega, et sinna tuleb tihti panna linnuke. Üks katsetaja pakkus välja, et *poroona* võiks olla inimene, kelle proov on positiivne, ja *neroona* see, kellel koroonat ei ole.

Isegi kui need sõnamängulised variandid üldrahalikku kasutusse ei tule, näitas sellega lustimine emakeele rikkust, nõtkust ja väljendusrohkust. Ja see on ilmselgelt üks sõnavõistluste tähtsamaid külgi.

Artikli mõlemas osas sai proovitud spontaanselt loodud sõnu nende moodustusviiside järgi rühmitada. Näidetest osa võib paigutada mõistagi korraga ka mitme punkti alla. Sõnause sõnarohkus näitab, et sõnade tegemist armastatakse ja eesti keel pakub selleks rohkelt võimalusi. Kui võtta sealjuures arvesse ka tunnuseid, mis teeb tulemuse paremaks, võime tulevastelt sõnavõistlustelt leida veel rohkem tabavaid ja vajalikke keelendeid.

2020. aasta Sõnause sõnad leiab aadressilt <https://nova.vabamu.ee/sonastik/>.